

ettirmek istediğini söyler ki bu bilgiler birinci görüşün doğruluğunu destekler mahiyettedir (*Aḥbârü'l-muvaffakiyyât*, s. 331-333).

Gözlerinde şaşılık, bedeninde alaca hastalığı (baras) olan, bu sebeple elindeki beyazlıklara ve sakalına kına süren Ebân'ın kulakları da ağır işitirdi. 105 yılında (723) Medine'de vefat etti. 96'da (714) ve daha sonraki yıllarda vefat ettiğini söyleyenler de vardır.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 151-153; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, I, 450-451; Zübeyr b. Bekkâr, *Aḥbârü'l-muvaffakiyyât*, Bağdad 1972, s. 331-333; İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif* (Ukkâşe), s. 198, 201, 207, 307, 578; Vekî, *Aḥbârü'l-kuḍât*, I, 125, 129-130; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerḥ ve't-ta'dîl*, II, 295; Yâkût, *Mu'cemü'l-üdeba'*, I, 109; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 209; IV, 418, 447, 448, 452, 456, 466, 476, 496; V, 126; Nevevî, *Tehzîb*, I, 97; Mizî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, II, 16-19; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 233-234; İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, I, 97; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, I, 253; İbn Fehd, *Gâyetü'l-me'râm*, I, 228-231; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, I, 131; Sezgin, *GAS*, I, 277-278; Bedrân, *Tehzîbü Târîhi Dimaşk*, II, 134-135; Nisar Ahmed Faruqi, *Early Muslim Historiography*, Delhi 1979, s. 181, 217-224, 273; Mustafa Zeki Terzi, *İslâm Tarih Yazıcılığının Doğuşu ve Gelişmesi* (öğretim üyeliği tezi, 1981), Samsun Yüksek İslâm Enstitüsü, s. 26-27; K. V. Zetterstéen, "Ebân", *IA*, IV, 2; a.mlf., "Abân b. 'Uḥmân", *El*² (Fr.), I, 3.

SELÂHADDİN POLAT

EBÂN b. SAİD

(أَبَان بن سعيد)

Ebû'l-Velîd Ebân b. Saîd
b. Âs b. Ümeyye el-Kureşî
(ö. 13/634)

H. Peygamber'in Bahreyn valisi, sahâbî.

Soyu Abdümenâf'ta Hz. Peygamber'in soyu ile birleşir. Ebû Uhayha künyesiyle tanınan babası ileri gelen müşriklerden idi. Ebû Cehil'in halasının oğlu olan Ebân, onun gibi aşırı bir İslâm düşmanı olarak bilinmekteydi. Kardeşlerinden Amr ile Hâlid İslâmiyet'i kabul ederek Habeşistan'a hicret eden müslümanlar arasında da yer aldıkları halde Ebân diğer kardeşleri Âs ve Ubeyde ile birlikte Bedir'de müslümanlara karşı savaştı. Kardeşleri bu savaşta öldürüldü. Ebân Uhud Savaşı'nda da Kureyşliler arasında yer aldı. Hz. Peygamber, Hudeybiye Antlaşması'ndan önce Kureyş'in ileri gelenleriyle müzakerede bulunmak üzere Hz. Osman'ı Mekke'ye gönderdiği zaman henüz müslüman olmayan Ebân onu hi-maye etti ve antlaşmadan hemen sonra da müslüman oldu.

Ebân'ın İslâm'a girmesinde, Hudeybiye Antlaşması'ndan önce ticaret için gittiği Şam'da karşılaştığı bir rahibin tesiri olduğu rivayet edilir. Rahip Ebân'dan Hz. Peygamber hakkında gerekli bilgiyi aldıktan sonra Resûlullah'ın önce Arabistan'a, ardından da bütün yeryüzüne hâkim olacağını söyledi. Bunun üzerine Ebân Mekke'ye döndükten sonra müslümanlara karşı yumuşak davranmaya başladı, bir müddet sonra da İslâmiyet'i kabul etti. Kardeşleri Amr ile Hâlid Habeşistan'dan dönünce onlarla birlikte Medine'ye hicret etti.

H. Peygamber, hicretin 7. yılında Ebân b. Saîd'i bir seriyyeye kumandan tayin edip Necid tarafına gönderdi. Ebân Necid dönüşünde arkadaşları ile birlikte Hayber'e giderek buranın fethine katılmak istedi; ancak bu sırada Hayber'in fethi tamamlanmıştı. Ebân ve arkadaşları Hayber ganimetlerinden pay talep ettilerse de Ebû Hüreyre'nin de içinde bulunduğu bazı sahâbiler, savaşta bulunmadıkları gerekçesiyle onların bu isteklerine karşı çıktılar. Bu yüzden kendilerine ganimetten pay verilmedi. Aynı şekilde, Hayber fethi sırasında müslüman olan Ebû Hüreyre'nin ganimetten pay istemesi üzerine bu defa Ebân'ın buna karşı çıktığı da bilinmektedir.

H. Peygamber Alâ b. Hadramî'yi Bahreyn valiliğinden azlettikten sonra bu göreve Ebân'ı tayin etti (9/630). Ebân Hz. Peygamber'in vefatına kadar bu görevde kaldı. Resûlullah'ın vefat haberini alınca Medine'ye döndü. Başlangıçta Hz. Ebû Bekir'e biat etmek istemeyişe de ashabin büyük çoğunluğuna uyarak o da biat etti. Hz. Peygamber'in tayin ettiği valileri görevden almayan Hz. Ebû Bekir onu da Bahreyn valiliğinde bırakmak istediye de Ebân, Resûlullah'tan sonra hiç kimsenin valisi olmayı kabul edemeyeceğini söyleyerek görevine dönmedi. Bazı kaynaklarda Ebân'ın daha sonra bu kararından vazgeçtiği ve Hz. Ebû Bekir tarafından Yemen valiliğine tayin edildiği kaydedilmektedir.

Ebân b. Saîd'in Yermük Savaşı'nda (15/636) şehid düştüğü rivayet edilirse de onun, kardeşleri Amr ve Hâlid'le birlikte Hz. Ebû Bekir devrinde Ecnâdeyn Savaşı'nda (13/634) şehid olduğu rivayeti daha kuvvetlidir. Ebân'ın Hz. Osman devrinde (644-656) ve onun emriyle Zeyd b. Sâbit'e Mushaf'ı yazdırıldığına dair olan rivayet ise (İbn Abdülber, I, 77) asılsızdır (İbn Hacer, I, 14). Bu görevi yapan Ebân'ın yeğeni Saîd b. Âs'tır.

BİBLİYOGRAFYA :

Buhârî, "Cihâd", 28, "Meğâzi", 38; a.mlf., *et-Târîhu'l-kebir*, I, 450; a.mlf., *et-Târîhu's-şâgîr*, I, 35, 52; Ebû Dâvûd, "Cihâd", 140; Vâkidî, *el-Megâzi*, II, 601, 683; III, 925, 932; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 461; IV, 360; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerḥ ve't-ta'dîl*, II, 295; Ahmed b. Abdullah er-Râzî, *Târîhu medîneti Şan'a*² (nşr. Hüseyin b. Abdullah el-Ömerî), San'a 1401/1981, s. 149-150; İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, I, 74-77; Hatîb, *el-Esmâ'ü'l-mübheme* (nşr. İzzeddin Ali es-Seyyid), Kahire 1405/1984, s. 17-18; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, I, 46-47; Zehebî, *A'lamü'n-nübelâ*², I, 261; İbn Hudeybe, *el-Mişbâhu'l-muḍî* (nşr. Muhammed Azîmüddin), Beyrut 1405/1985, I, 73-74; Huzâî, *Taḥricü'd-delâli-ti's-sem'iyye*, s. 162-163; İbn Hacer, *el-İşâbe*, I, 13-14; Bedrân, *Tehzîbü Târîhi Dimaşk*, II, 127-133; M. Mustafa el-A'zamî, *Küttâbü'n-nebî*, Riyad 1401/1981, s. 30-31.

ALİ TOKSARI

EBÂN b. YEZÎD

(أَبَان بن يزيد)

Ebû Yezîd Ebân b. Yezîd
b. Ahmed el-Attâr el-Basrî
(ö. 163/779-80 [?])

Hadis hâfızı.

Attâr lakabını hangi sebeple aldığı bilinmemektedir. Hasan-ı Basrî, Ma'mer b. Râşid, Yahyâ b. Ebû Kesîr, Hişâm b. Urve, Yahyâ b. Saîd el-Ensârî gibi âlimlerden hadis tahsil etmiş, Âsım b. Behdele'nin kıraatını bizzat kendisinden okumuş, bazı kıraat ihtilâflarını da Katâde b. Diâme'den öğrenmiştir. Onun nahivle de meşgul olduğu bilinmektedir. Kendisine Yahyâ b. Saîd el-Kattân, Abdullah b. Mübarek, Affân b. Müslim ve Ebû Dâvûd et-Tayâlisî gibi muhaddisler talebelik etmiştir. Bazı râviler de kendisinden kıraat ihtilâflarını rivayet etmişlerdir. Rivayetlerinin bir kısmı, İbn Mâce'nin *es-Sünen*'i dışında *Kütüb-i Sitt*e'de ve diğer hadis mecmualarında yer almıştır. Her ne kadar İbn Adî ve Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî Ebân'ı zayıf râviler arasında zikretmişlerse de Ahmed b. Hanbel, Yahyâ b. Maîn, İbnü'l-Medîni, Nesâî, Ebû Hâtim er-Râzî ve İbn Hibbân gibi otoriteler onun sika* bir râvi olduğunu söylemişlerdir. Rivayetlerinin Buhârî ve Müslim'in *el-Câmi'u's-şâhîh*'lerinde yer alması da güvenilir bir râvi olduğunu göstermektedir. Önceleri Ebân'ın zayıf bir râvi olduğu düşüncesiyle hadislerini rivayet etmeyen Yahyâ b. Saîd el-Kattân daha sonra bu kanaatinden vazgeçerek hadislerini rivayet etmiştir. İclî onun Kareriyye görüşünü benimsediğini, fakat bu mezhebin propagandasını yapmadığını söylemektedir.

Vefat tarihi kesin olarak bilinmemekte, ancak 163'te (779-80) vefat ettiği bilinen arkadaşı Hemmâm b. Yahyâ ile yakın tarihlerde öldükleri kaydedilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VII, 283; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, I, 454; İclî, *es-Sikât*, s. 51; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, II, 229; İbn Hibbân, *Meşâhîr*, s. 158; İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 381-382; İbnü'l-Cevzî, *ed-Du'âfâ*, I, 20; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, II, 24-26; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, I, 201-202; a.mlf., *Mizânü'l-i'tidâl*, I, 16; a.mlf., *A'lâmü'n-nübelâ*, VII, 431-433; a.mlf., *el-Muğnî*, I, 8; Safedî, *el-Vâfi*, V, 301; İbnü'l-Cezerî, *Ğāyetü'n-nihāye*, I, 4; İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, I, 101-102; XI, 70; a.mlf., *Hedyü's-sârî* (Hatîb), s. 407; Hazrecî, *Hulâsatü Tezhib*, s. 15.

AKİF KÖTEN

EBÂZİYYE

(bk. İBÂZİYYE).

EBCED

(أبجد)

Arap alfabesinin ilk tertibi ve harflerinin taşıdığı sayı değerlerine dayanan hesap sistemi.

Arap yazısı hakkında bilgi veren klasik kaynaklarda, alfabedeki harflerin önceleri "et-tertibü'l-ebcedi" denilen sıralamada görüldüğü şekilde düzenlenmiş oldukları ifade edilmekte; dinî metinlerde ise bu tertibin başlangıcı Hz. Âdem'e kadar çıkarılmaktadır. Hz. Peygamber devrinde de kullanılan ebced tertibi, Emevî Halifesi Abdülmelik b. Mervân zamanında (685-705) değiştirilerek yerine Nasr b. Âsım ile Yahyâ b. Ya'mer el-Udvânî'nin hazırladıkları, birbirine benzer harflerin ardarda sıralanması esasına dayanan bugünkü "hurûfû'l-hecâ" tertibi getirilmiştir (Ahmed Şevkî en-Neccâr, s. 161).

Ebced, aslında alfabedeki harflerin kolaylıkla hatırdâ tutulmasını sağlamak için eski dönemlerde geliştirilmiş bir formül olup gerçekte bir anlamı bulunmayan kelimelerinin ilki "ebced" (abucad, ebu- ced) şeklinde okunduğu için bu adla anılmıştır. Bu formülde yer alan kelimeler şunlardır: **ebced** (أبجد), **hevvez** (هوز), **hut-tî** (حطى), **kelemen** (كلمن), **sa'fes** (صفص), **karaşet** (قرشت), **sehzaz** (شخذ), **dazağ** (ضطغ). Türkçe'de bu tertibin son kelimesi, ayrı bir rakam değerine sahip olmayan lâmelîf (لا) ile bitirilerek **dazığlen** (ضطغلن) şeklinde söylenmekte ve ardına da daima Mü'minün süresinin 14. âyetinin sonunda yer alan "fe-tebâreke'llâhü

ahsenü'l-hâlikîn" (فَبَارِكْ اللَّهُ أَحْسَنَ الْخَالِقِينَ) ibaresi eklenmektedir. Buna uygun olarak hat sanatında da murakka'lar ve meşk mecmualarındaki müfredât kısmı bittikten sonra mürekkebât kısmının başına, Arap harflerinin birleşmesine ait özellikleri topluca göstermek üzere konulan ebced tertibinin genellikle bu şekilde yazıldığı ve bunun istife de uygun düştüğü görülmektedir. Mağrib müslümanları ise sa'fes, karaşet ve dazağ kelimelerini **sa'faz** (صففض), **karaset** (قرست) ve **zağaş** (ظغش) şeklinde söylemektedirler.

Ebced sisteminin İbrânîce ve Ârâmîce'nin de etkisiyle Nabatîce'den Arapça'ya geçtiği kabul edilmektedir. Çünkü harflerin ebced tertibinde dizilişi bu dillerin alfabelerindeki sıraya uygundur ve harflerin aşağıda açıklanan sayı değerleri de onlarınkilerle aynıdır. Araplar arasında benimsenmiş olan bu tertipteki sekiz kelimeden "revâdif" denilen son ikisi hariç diğerlerinin, Hz. Şuayb kavmin-den gelen ve Arap yazısının mücidi oldukları kabul edilen altı Medyen (Medâin) hükümdarının veya altı şeytanın yahut da günlerin adı olduğu şeklindeki rivayetler ilmi bir değer taşımayan folklorik unsurlardır. Ebcedle ilgili olarak bazı hadislerle de rastlanmakta, ancak İbn Teymiyye bunların başlıcalarını verip râvilerini tenkit ederek güvenilirden uzak olduklarını açıkça ortaya koymuş bulunmaktadır (*Mecmû'u fetâvâ*, s. 59-62). Bir rivayette Hz. Ali ve İbn Abbas'a dayanılarak her kelimenin Hz. Âdem'in cennetten ayrılışı ile tövbesi arasında geçen sürenin çeşitli safhalarını ifade ettiği öne sürülmekte (Yakıt, s. 25-26), bir başka rivayette ise ilk altı kelimede yer alan harflerden her birinin esmâ-i hüsnâ'nın birlerine karşılık olduğu, yani ilk altı kelimenin Allah Teâlâ'nın çeşitli güzel isimlerinin ilk harflerinin bir araya getirilmesiyle meydana çıkarıldığı iddia edilmektedir (*a.g.e.*, s. 27). Nitekim İsmâil Hakkı Bursevî *Esrârü'l-hurûf* adlı eserinde bu konuya geniş yer ayırmıştır. Ayrıca ebced tertibindeki her harfin sırasıyla kâinatı oluşturan dört esas unsurdan (anâsır-ı erbaa) ateş, hava, su ve toprağa delâlet ettiği görüşü de benimsenmiş (İbn Haldûn, II, 1195) ve buna dayanarak edebî eserlerle gizli ilimlere dair bilgiler veren kitaplarda çeşitli açıklamalar yapılmıştır.

Tarih boyunca ebced harflerinin değişik sistemlere göre farklı şekillerde sayı değerleri ortaya çıkmış ve bunların

birbirleriyle mukayesesi neticesinde de izah edilmesi güç, şaşırtıcı eşitlikler ve benzerlikler bulunarak konu ile uğraşanlarla halk tarafından bu kelime ve rakamların bazı sırlara ve fevkalâde özelliklere sahip oldukları inancı benimsenmiştir. "Ebced risâleleri" adıyla anılabilecek değişik isim ve muhtevadaki bazı yazmalarda bu konuya dair çok çeşitli ve zengin bilgiler bulunmaktaysa da bunların çoğu yakıştırma olmaktan ileri geçmeyen izah tarzlarıdır (geniş bilgi için bk. Abdülkerîm el-Yâfi, s. 81-85). Aynı veya yakın anlamlara gelen bazı değişik kelimelerin ebced karşılıklarının aynı sayıyı verdiği görülmektedir; meselâ zebân / de-hân = 60, ilim / amel = 140, ayak / ka-deh = 112, tevbe / peşmân = 413, dî-vâne / gönül = 66 gibi (Çelebioğlu, *MK*, II/1, s. 64). Nitekim "Allah" ve "hilâl" kelimelerinin ebced değerleri (66) eşit olduğundan Türk bayrağındaki hilâl Allah'ı sembolize eder. Ayrıca Türkçe bir deyim olan "işî 66'ya bağlamak" da bu sebeple meseleyi Allah'a havale etmek şeklinde izah edilmiştir. "Süfî" kelimesiyle "el-hikmetü'l-ilâhiyye" ifadesinin ebced değerinin aynı olduğunu söyleyen Abdül-vâhid Yahyâ (René Guénon) buradan hareketle hakiki sūfinin ilâhî hikmete sahip olan, "ârif billâh" (Allah'la bilen kişi) olduğunu vurgular. Bu tür kelimeler hem anlamları hem de sayı değerleri bakımından çeşitli sanat gösterisi ve söz oyunu yapılmasına imkân verdiklerinden şairlerce sevilip sıkça kullanılmıştır. Bu bakımdan özellikle divan şiirinde beyitlerin nükteleriyle birlikte iyice anlaşılabilmesi için kelimelerin ebcedle ilgisi-ni göz önünde bulundurmak gerekir. Ebced sistemi İslâm dünyasında özellikle tasavvuf, astronomi, astroloji, edebiyat ve mimari alanlarıyla cıfr (cefr*) ve vefk* e ait konuları geniş anlamda içine alan havas ilminde (İbn Haldûn, II, 1194 vd.), ayrıca sihir ve büyücülükte kullanılmıştır.

Hemen her alfabedeki harflerin çok eskiden beri rakam olarak birer karşılığının bulunduğu, bir başka deyişle harflerin rakam yerine de yazıldığı bilinmektedir. Bunlar arasında en çok tanınanlar İbrânî-Süryânî, Grek ve Latin harf-sayı sistemleridir. "Ebced hesabı" denilen ve Arap alfabesinin ebced tertibine dayanan rakamlar ve hesap sistemi müslüman milletler arasında kullanılmaktadır. İslâm kültüründe bundan başka, yine ebced harflerinin sayı değerlerine dayanan bir de **hisâb-ı cümel*** (cümme)